

SZABADFALVI JÓZSEF

Adalékok a magyar „tételes jogbölcseleti iskola” történetéhez

Tanulmányommal egykori professzorom, későbbi tan-
székvezetőm, majd intézetigazgatóm előtt tisztelgek. Kö-
szönettel tartozom mindazon segítségért és támogatásért,
melyet egyetemi és tudományos pályafutásom elején tőle
kaptam.

A JOGPOZITIVIZMUS URALOMRA JUTÁSA MAGYARORSZÁGON. A 19. század utolsó har-
mada és a századforduló időszaka a magyar kultúra és szellemi élet fellendülésének
korszaka. A kiegyezés adta kedvező társadalmi-politikai feltételek közepette az európai
kultúrával és tudománnyal korábban nem tapasztalt eleven kapcsolat épült ki. A társada-
lomtudományban meghatározó nyugati áramlatok közvetlen hatása, illetve naprakész
követése a hazai tudós közösségre termékenyítő hatást gyakorolt. A tudományos dispu-
tációnak egyre gyakrabban új elméleti keretek kialakításának igénye fogalmazódott meg.
A legkiválóbbak élen jártak az elméletalkotás terén, eredményeik, legjelentősebb műve-
ik mértékadó német és angol kiadók gondozásában jelentek meg. A modern magyar
állam gyors kiépülése, továbbá az ezzel együtt járó kodifikációs munkálatok a hazai
jogtudomány első igazi virágkorához vezettek.

Az elmúlt századfordulóhoz közeledve a társadalmi-gazdasági változásoknak, így az
állami-politikai hatalom gyakorlásából magának mind nagyobb szerepet kívánó polgár-
ság törekvéseinek az észjogi felfogás, pláne a klasszikus természetjogi szemléletmód,
illetve az egyre anakronisztikusabbá váló történeti jogi iskola tanai már nem feleltek
meg. A közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is a társadalomtudományi
gondolkodásban növekvő befolyásra tett szert a tapasztalati világ modellálására vonat-
kozó evolucionista-reformista magyarázatokban megjelenő pozitivisták szemléletmód.
Mindez nem hagyta érintetlenül elméleti jogi gondolkodásunkat. Ennek köszönhetően
természetesen a nemzetközi tendenciákhoz igazodva – az 1870-es évektől kezdődően
Magyarországon is a jogpozitivizmus lett az uralkodó irányzat. Somló Bódog épp a
századfordulón megjelent írásában a magyar jogbölcseleti gondolkodás megújítására
tett kísérletről, azok szereplőiről és az újítástól féltő még mindig uralkodó konzervatív
szemléletről ekképp szól: „A jogbölcseletnek nálunk is feltámadt az [...] igazi ellensége:
az uralmon lévő érdekeknek az újítástól való félelme. Ha a magyar jogbölcselet megma-
radt volna a régi iskola ösvényén, akkor a baj még nem lett volna oly igen nagy és a
természetjogi lom is elheverhetett volna még a pandektajogi és egyházjogi ószer között.
De a magyar jogfilozófiának Pulszky Ágostja támadt, a ki friss levegőt hozott a modern

angol filozófia ormairól...”¹ Lényegében hasonló értelmű jellemzést adott Pikler Gyula – az egykori tanítvány, majd tanszéki utód – Pulszky tantermének aulájáról: „Ebben a teremben egy más levegő csapott meg bennünket mint a többiben: a természettudományi felfogás levegője, a nagy, egységes tudományos áramnak levegője, mely mintegy itt hatolt bele a jurisprudentia álló levegő-szigetébe. Csüggedésünket újra remény váltotta fel.”² Finkey Ferenc a XX. század elején megfogalmazott méltatásában a „mai európai jogbölcseleti irodalom egyik legjelentősebb alkotását” látja Pulszky életművében, akit nemcsak az angol analitikai iskola folytatójának, sőt továbbfejlesztőjének tekint, hanem egy „teljesen önálló modern tételes jogbölcseletnek”, aki „Comte és Spencer tanainak egységes és értékes részleteit alapul véve [...] új utat tör a jogbölcselet művelése terén.” Majd így folytatja: „Pozitivistá és szociológus, azonban szerencsésen kikerüli úgy a pozitivizmus, mint a szociológia túlzásait, egyoldalúságát. A jogbölcseletet társadalmi tudománynak tekinti, de nem olvasztja be azt a szociológiába, az ő jogbölcselete egy pozitivistá alapra épített önálló, életerős jogbölcselet.”³

A „MODERN TÉTELES JOGBÖLCSELETI ISKOLA” MEGTEREMTŐJE.⁴ A XIX. század utolsó harmadában a magyar társadalomtudományi gondolkodás kiemelkedő alakja, a pozitivistá jog- és állambölcselet első számú hazai képviselője volt *Pulszky Ágost* (1846–1901).⁵ A pesti jogi kar jogbölcselet és a nemzetközi jog professzoraként jegyzett életmű a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállósulási törekvéseinek első jelentős próbálkozása. Munkássága fontos szerepet játszott abban, hogy a magyar jog- és állambölcseleti, de joggal állíthatjuk a széles értelemben vett társadalomtudományi gondolkodás modernizációs kísérlete sikerrel járt.⁶ A szabadságharcot követő emigrációs éveknek köszönhetően az angol mellett más európai nyelveket is kiválóan ismerő Pulszky számára új, korábban nem tapasztalható lehetőségek nyíltak. Az angol társadalomtudományi gondolkodás iránti affinitása elsősorban annak köszönhető, hogy iskoláinak jelentős részét Londonban végezve már fiatalon megismerkedett az angol kultúrával és tuda-

¹ SOMLÓ Bódog: *A jogbölcselet tanítása*. Jogállam. I. évf. (1902) 1. sz. 59. p.

² PIKLER Gyula: *Pulszky Ágost tudományos tevékenysége*. In: Pulszky Ágost emlékezete. Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1902. 25. p.

³ FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. A jogbölcselet, mint alapvető és összefoglaló (általános) jogtudomány kézikönyve – egyetemes fejlődéstörténeti alapon. I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1908. 427. p.

⁴ Uo. 426. p.

⁵ Életről és munkásságáról lásd bővebben: PIKLER Gyula: *Pulszky Ágost tudományos tevékenysége*. In: Pulszky Ágost emlékezete. Társadalomtudományi Társaság. Budapest, 1902. 15–40. p.; CONCHA Győző: Pulszky Ágost. Jogállam. V. évf. (1906) 421–450. p.; FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi...* 426–436. p.; BÁRD József: *Pulszky Ágost jogbölcselete*. Magyar Jogászegyleti értekezések. XII. köt. 81. füz. Franklin Társulat. Budapest, 1917.; HORVÁTH Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie*. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. Bd. XXIV. (1930/31) H. 1. 46–52. p.; SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1955. 214. skk p.; SZILÁGYI Péter: *Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből*. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXVI. (Főszerk.: Vékás Lajos) Budapest, 1984. 116–143. p.; FALUS Katalin: *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitívizmusa*. Kandidátusi értekezés (Kézirat) Budapest, 1994. 6–75. p.; SZABADFALVI József: *A jogpozitívizmus diadala. Pulszky Ágost élete és munkássága*. In: Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Bíbor Kiadó. Miskolc, 1995. 21–44. p.; KUPA László: *Pulszky Ágost bölcselete*. Seneca Kiadó. Budapest, 1996.; SZABADFALVI József: *Pulszky Ágost*. In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar Jogtudósok. II. köt. Magyar Felsőoktatás Könyvek. 17. Professzorok Háza. Budapest, 2001. 47–69. p.

⁶ Horváth Barna szerint a magyar jogbölcseleti gondolkodás „modern” korszaka Pulszky Ágosttal kezdődik. Vö. HORVÁTH Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie*. 37–85. p.

mánnyal. A kiegyezés eredményeképp létrejövő gazdasági és politikai, valamint a tudományos életben megnyilvánuló pezsgés korszakában a társadalomtudományi gondolkodás számára az angol tudomány által megtestesített eredmények, módszerek és paradigmák új orientációs mintákat jelentettek, ennek közvetítésében Pulszkynek elévülhetetlen érdemei vannak. A korabeli magyar társadalomtudományi gondolkodásban kialakult vákuum-helyzetben Pulszky számára fényes akadémiai és nemzetközi karrier lehetősége csillant fel. Sajnálatos módon azonban e kiemelkedő intellektusú gondolkodót a gyakorlati politika szele megérintette, sőt korán bekövetkezett haláláig „fogságban” tartotta. Így a hazai társadalomtudományi gondolkodás egy potenciálisan nemzetközi hírnévre esélyes tudósának karrierje nem teljesedhetett ki.

Vizsgálódásunk szempontjából elsősorban Pulszky 1885-ben nyomtatásban megjelent *A jog és állambölcészet alaptanai*⁷ című korszakos művére kell hivatkozni, melyben a korabeli európai tudományos szttenderdek kijelölésére és egy ebből táplálkozó saját társadalom-, állam-, és jogelmélet megalkotására vállalkozott.⁸ A hazai tudományosság szempontjából mérőöldkőnek tekinthető Pulszky teljesítménye, hiszen opusa megjelenésétől számítják Magyarországon a jogpozitivistá szemléletmód diadalra jutását. Ezt a megállapítást támasztja alá Finkey minősítése is, aki Pulszkyt a „modern tétéles jogbölcészeti iskola fejének” nevezi.⁹

Pulszky monográfiájának negyedik részében – főképpen kortárs angol szerzőkre támaszkodva – foglalkozik alapvető jogbölcseleti kérdésekkel. A könyv bevezetésében erről így szól: „[...] az utolsó fejezetek megírásánál sok részben hasznomra volt [...] a jog fejlődéséről és forrásairól írt angol munka, a melyek közül különösen ki kell emelnem Clark *Practical Jurisprudence*-ét és Holland *Jurisprudence*-ét, Lightwood tanulmányát a tétéles jog természetéről, és Pollock értekezéseit az erkölcsstan és a jogtudomány köréből.”¹⁰ E szerzők és művek jól reprezentálják Pulszky tájékozódását, hiszen a korabeli angol analitikai pozitívizmus jeles alakjai mellett a mainei hagyományokat folytató, később „historical jurisprudence” néven ismertté vált jogelméleti irányzat képviselőinek munkái jelentették az orientációs mintát számára. Nem véletlen, hogy a pozitivistá jogszemlélet megjelenését, uralkodóvá válását e mű megjelenésétől számítják Magyarországon. Jogfogalma mindezt egyértelműen bizonyítja: „A jog, a társadalmi együttlét feltételeinek összlege a közösségi és egyéni cselekvőség tekintetében, öszsztesen mindig mint az állam akarata jelentkezik nyiltan kifejezve parancsban, engedélyben vagy tilalomban, avagy hallgatag elismerve szokásban.”¹¹ Az állam akaratát, mint a jogfogalom központi kategóriáját úgy jellemzi, hogy az „természetszerűen az uralkodó társadalmi érdek, illetőleg az uralkodó társadalom létföltételeinek megállapítá-

⁷ PULSZKY Ágost: *A jog és állambölcészet alaptanai*. Eggenberger, Budapest, 1885. (Fő műve előzményeként kell megemlíteni: Észjogi jegyzetek: Dr. Pulszky Ágost előadásai nyomán kiadta: Mayer István. Budapest, 1879. A cím érdekessége, hogy még a korabeli „hivatalos” magyar tudománysszak megnevezést használja, mindazonáltal Pulszky ezen előadása a későbbi „korszakos” művében kiteljesedő pozitivistá szemléletet idézi.)

⁸ Egyetemi előadásait öszszgező könyve 1888-ban – a nagy példaképnek Henry Maine-nek ajánlva – angol nyelven is megjelent Londonban. Vö. PULSZKY, Augustus: *The Theory of Civil Law and Society*. T. Fisher Unwin, London, 1888.

⁹ FINKEY Ferenc: *A tétéles jog alapelvei és vezéreszméi*. 426. p.

¹⁰ PULSZKY Ágost: *A jog és állambölcészet alaptanai*. „Előszó”

¹¹ Uo. 240. p. „Észjogi jegyzetek” (1879) című joghallgatók számára szóló előadásában a jog fogalmának meghatározását az alábbiak szerint jegyezték le: „A jog társadalmi együttlét feltétele (társadalmi és egyéni) cselekvést illetőleg.” (I. m. 178. p.)

sára és fenntartására”¹² vonatkozik. Mindezt kiegészíti az állam általi kikényszeríthetőséggel, mint a jogfogalom további „alkatrészével”.¹³ Pulszky az analitikai fogalomképzés módszerét elsőként alkalmazza Magyarországon a jog fogalmi meghatározása során. Ennek kapcsán olyan alapvető jogi fogalmakat vizsgál meg és elemez, mint például alanyi jog, tárgyi jog, parancs, kötelesség, hatalom, kényszer. Nem véletlenül nevezi Karl Bergbohm néhány évvel később megjelent főművében Pulszkyt az angol analitikai iskola továbbfejlesztőjének, aki a német fogalmi jogtudomány eredményeivel bővítette ki vizsgálódásait.¹⁴

Pulszky itt kifejtett gondolatait a magyar pozitivista jogszemlélet első koherens elméletének kell tekintenünk. A szorosan vett jogbölcséleti kérdések tárgyalása során – mint láttuk – a korabeli angol (analitikai) és német pozitivista (Begriffsjurisprudenz) felfogás fogalmaival és megközelítési módjaival találkozunk. Finkey summázata szerint Pulszky az „angol és német általános jogtudományi iskola híve”, mindazonáltal az említett irányzatok kétségtelen „hiányát”, így a „túlságos jogdogmatizálást” elkerülve képviseli a „modern jogbölcsészetet”.¹⁵ A jog fogalmának – fogalmi elemeinek formális – definiálása mindennél jobban tanúsítja Pulszky pozitívizmusát. A jogi fogalmak elemzése során az analitikus magyarázatokhoz hasonló sajátos fogalmi apparátus kidolgozására tett kísérletet. Mindezt jól kiegészíti a jog és más normarendszerek (vallás, erkölcs, szokás) közötti összefüggések és elhatárolások elemző bemutatása. Pulszky munkásságának elmélettörténeti jelentőségét a jogpozitívizmus hazai hegemon szerepbe kerülésével summázhatjuk. Szakítva a kantianus természetjogi, illetve a német történeti jogi iskola még az idő tájt is virulens hatásával, a hazai elméleti jogi gondolkodást új fejlődési pályára állította.

A „MODERN TÉTELES JOGBÖLCSESZETI ISKOLA” KÖVETŐI. E sorban elsőként kell megemlíteni *Finkey Ferenc* (1870–1949)¹⁶ – a 20. század első fele kiemelkedő büntetőjogászának, a sárospataki jogakadémia, később kolozsvári majd pozsonyi és szegedi egyetem professzorának, egykori koronaügyésznek a nevét, aki pályája elején Sárospatakon sok éven keresztül jogbölcséletet is előadott. Ennek eredményeképpen 1908-ban négy és félszáz oldalon látott napvilágot *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi* című műve, mely egy két kötetre tervezett vállalkozás első része. A kézikönyvnek is szánt monográfia alapvetően a jogbölcséleti gondolkodás történetét dolgozza fel a legjelentősebb korszakok, irányzatok és azok jeles képviselői főbb műveinek részletes bemutatásán és elemzésén keresztül a kezdetektől a 20. század elejéig. A mű előszavából, terjedelmesebb bevezetéséből, illetve a könyv végén néhány oldalon kifejtett, a második kötet tervezett tematikáját és főbb részeit vázlatosan bemutató részekből rekonstruálhatjuk Finkey jogbölcséleti álláspontját, melyet a „modern tételes jogbölcséleti iskola” címkével lát el. Az általa megjelölt irányzat a jogbölcsészetet, mint „általános jogtudományt” (general jurisprudence, allgemeine Rechtswissenschaft)¹⁷ műveli, melynek jeles angol

¹² PULSZKY Ágost: *A jog és állambölcsészet alaptanai*. 241. p.

¹³ Uo. 251–252. p.

¹⁴ BERGBOHM, Karl: *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*. Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig, 1892. 14. p.

¹⁵ FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. VII. p.

¹⁶ Finkey Ferenc életéről és munkásságáról lásd: KÖDÖBÖCZ József: *Finkey Ferenc élete és munkássága 1870–1949*. Felsőmagyarország. Miskolc – Sárospatak, 1995.; Dr. *Finkey Ferenc (1870–1949) emlékkönyv*. (Szerk.: SZATHMÁRY Béla) Sárospatak, 1995.

¹⁷ FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. 6. p.

képviselői közül John Austin, Thomas Holland, August Miller, John Salmond, míg német alakjai közül Adolf Merkel, Karl Binding, Rudolf Bierling, Karl Bergbohm, Rudolf Jhering, August Thon nevét említi. Ezenkívül fontos hatást gyakorol rá a Henry Maine, Hermann Post fémjelezte „összehasonlító (néprajzi) jogtudományi” vagy „egyetemes fejlődéstörténeti” iskola, valamint Wilhelm Wundt filozófus nevéhez kapcsolt „lélektani iskola”. Utóbbit mint a jogbölcselet filozófiai megalapozását emeli ki. A hazai irodalomban – bár nem kritika nélkül – Pulszky követőjének nevezi magát, aki ezt a nézőpontot idehaza meghonosította és képviselte. Véleménye szerint a 19. század végére két, általa szélsőséges felfogás meghaladására kell és lehet törekedni. Egyfelől le kell számolni a hagyományos és kortárs észjogi (természetjogi) „túlzó” idealizmussal¹⁸, illetve rá kell világítani a természettudományi megalapozású szociológiai szemléletmód „túlzó” realizmusára, másfelől ezen közben kell megtalálni a helyes középutat, a „helyes kiegyenlítő irányt”, más helyütt „mérésékelt, reálisan ideális felfogást”, melyre az „ideálrealista” nézőpont a jellemző: „Tisztában kell lennünk azzal – írja bevezetőjében –, hogy a jogbölcselet tárgya, a jog, tétéles emberi intézmény, melyet nem elvont szemlélődés útján, nem szellemes logikai elmejátékok kedvéért teremtettek és fejlesztettek ki a nemzetek, hanem gyakorlati célból, a társadalmi együttélés, a társadalmi rend és az egyéni szabadság biztosítása végett s gyakorlati módon, t. i. szabályok alkotása s azoknak szükség esetén kényszerrel érvényesítése által. A jogbölcselet hivatása tehát nem egy merőben »eszményi«, egy sehol sem létező és nem érvényesíthető jogot teremteni, sem nem egyszerűen a jog keletkezésének és fejlődésének tényezőit és általános menetét bemutatni, hanem főfeladata, tulajdonképpeni hivatása a tétéles, vagyis a létező és létezett jogok és jogintézmények alapelveit, melyeken ezek a jogok és jogintézmények nyugsznak és azok vezéreszméit, vagyis az azok fejlődését mozgató és irányító eszméket megállapítani és kifejteni.”¹⁹ A modern jogbölcselet így válhat szerinte a tétéles jog alapelveinek és vezéreszméinek tudományává.

Fontos megállapításokat tesz Finkey az általa vallott felfogás módszertanát illetően. Több, egymást kiegészítő metódus alkalmazásában látja a siker titkát. Az „összehasonlító, történeti, genetikai és az elemző” valamint a „lélektani módszer” alkalmazásától reméli a jogbölcselet eredményes művelését: „Az egyes kérdések tárgyalásánál [...] mindenekelőtt jogásziasan (szabatosan) elemezzük az illető fogalmat, annak ismérveit, alakulatait, azután kifejtjük az illető kérdés vagy fogalom történetét, kifejlődésének szakaszait, végül e vizsgálódásokból levezetjük, illetőleg azokon felépítjük annak alapelveit és vezéreszméit, vagyis kimutatjuk azok fenntartó, uralkodó elveit és fejlődésük irányeszméit. Így lesz munkánk a tétéles (a történetileg kifejlett) jog valódi bölcselete.”²⁰ A modern tétéles jogbölcseleti iskola egyes irányzatainak bemutatásakor mindezt azzal egészíti ki, hogy az iskola „[a] jog tétéles jellegéből indulva ki, a jogbölcselet feladatát a jogi és állami intézmények dogmatikai, összehasonlító jogtörténelmi, lélektani és bölcseleti elemzésében látja.”²¹

A tervezett második kötet – mely a jogbölcselet általános és különös tanait tartalmazta volna – rövid bemutatásából kiderül, hogy a Finkey által képviselt ideálrealista irányban a „teleológikus világnézet” és az „egyetemes fejlődési elmélet” szempontjai

¹⁸ Erdemes megemlíteni, hogy Finkey ide sorolja ez idő tájt az újkantiánusokat (pl. Stammler), illetve neohegelianusokat (pl. Kohler) is. Vö. uo. 44. p.

¹⁹ Uo. 3. p.

²⁰ Uo. 47. p.

²¹ Uo. 295. p.

összekapcsolódnak. Ennek megfelelően a jogot „céltudatos emberi alkotásnak” tekinti, mely az állammal, illetőleg a társadalommal együtt keletkezik és fejlődik. Címszavakban kifejtett jogfogalma szerint: „A jog alakilag: a társadalmi együttélés külső feltételeire vonatkozó szabályok összessége (társadalmi rend); anyagilag: a társadalmi rend és az egyéni szabadság összeegyeztetésére és biztosítására alkotott szabályok összessége (kötelesség és szabadság); tárgyilag: az emberek szabad cselekvéseire vonatkozó, kényszerrel is érvényesíthető állam parancsok, tilalmak és engedélyek összessége (a polgári magaviselet szabálya); alanyilag: a társadalomban és az államban érvényesíthető egyéni és politikai szabadság szabályainak összessége (igény, hatalom).”²² Mindezek részletesebb kifejtésre nem kerül sor, miként a jog alapelvei és vezéreszméi tekintetében is csupán egy felsorolással találkozunk. E szerint a jog alapelvei „a rend (korlátozás, szabályozás, kényszer), a kölcsönös összeműködés a közcélokra, másfelől: a szabadság (igénykielégítés, hatalom), az egyéniség érvényesülése”, vezéreszméi pedig „az igazságosság (egyensúly, harmónia), a méltányosság, az erkölcs és az emberiség (a személy tisztelete).”²³ Mindezekről bővebben a soha el nem készült második kötetben írt volna. Az utókor sajnálhatja, hogy a Pulszkyt követő korszak e jeles jogbölcseleti kísérlete ilyen formán torzóban maradt. Ha sikerült volna a tervezett kötet kidolgozása, minden bizonnyal a hazai jogpozitivizmus fejlődéstörténete is másként alakul a 20. század első két évtizedében. A Pikler-féle szociológiai pozitivizmussal szemben az analitikai és fogalmi jogtudományi módszertan minden bizonnyal markánsabban jellemezte volna a magyar elméleti jogi gondolkodást. Sajnálatos módon a későbbiekben más irányú érdeklődése és a magyar igazságügyben betöltött magas funkcióival járó elfoglaltságai miatt csupán kisebb terjedelmű jogbölcseleti, főleg elmélettörténeti tárgyú tanulmányok elkészítésére maradt ideje.²⁴ De ami vesztesége a jogbölcseletnek, az nyeresége a hazai büntetőjog tudományának.²⁵

Számos művében adta jelét a jogbölcseleti kérdések iránti nyitottságának Szász-Schwarz Gusztáv (1858–1920), a római jog és a modern civilisztika kiemelkedő hazai képviselője.²⁶ Nagy példaképéhez és tanítómesteréhez, Jheringhez hasonlóan a magán-

²² Uo. 452. p.

²³ Uo. 453. p.

²⁴ Említésre méltó további jogbölcseleti tárgyú művei: *Leibniz jogbölcészeti és politikai eszméi*. Budapest, 1916.; *Binding Károly k. tag emlékezete*. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIX. köt. 9. sz. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1926.; *Vitéz Moór Gyula új elmélete a büntetőjog magánjogi jellegéről*. Attila Nyomda. Budapest, 1941.

²⁵ Az „általános jogtudományi iskola” mellett később is (1916) állást foglal. Sőt a jogászképzésben, elsősorban a jogbölcselet oktatásában az elmélettörténeti tanulmányok mellett a jog alapfogalmainak (jog, jogtalanság, jogforrások, jogalkalmazás, jogügylet, társadalom, állam, törvény, igazság, méltányosság stb.) „rendszeres kifejtését” az általános jogtudomány szellemében tartotta kívánatosnak. Vö. FINKEY Ferenc: *Az általános jogtudomány és a nemzetközi jog az új jogi tanulmányi rendszerben*. Jogállam. XV. évf. (1916) 83–93. p. (Különösen: 87–89. p.)

²⁶ Szász-Schwarz Gusztáv (1911-ig Schwarz Gusztáv) életéről és munkásságáról lásd bővebben: BESNYÓ Bernát: *Szász-Schwarz Gusztáv emlékezete*. Katz G. Könyvkereskedése. Budapest, 1933.; SZLADITS Károly: *Szász-Schwarz Gusztáv emlékezete*. Klny. a „Magyar Jogászegyleti értekezések” 6. számából. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt., Kecskemét. 1934.; SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1955. 324–325. 343–344.; PÓLAY Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom. XXIII. Fasc. 6.) Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 1976. 138–151.; PESCHKA Vilmos: *A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai*. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, II. évf. (1959) 1–2. sz. 59–64.; HAMZA Gábor: *Szász-Schwarz Gusztáv*. In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. II. köt. Professzorok Háza. Budapest, 2001. 73–82.

jogtudomány megújítását nem tudta elképzelni megfelelő filozófiai megalapozás nélkül. Legfőbb törekvése az volt, hogy szembenézzen az elmúlt századforduló jogi gondolkodásában tapasztalható fejlődési tendenciákkal, illetve a különböző kortárs irányzatok igényeivel, mely szerint a gyakorló jogásznak, a jogtudósnak, illetve a jogtudománynak a legfőbb feladata, hogy „a jogot az élettel összhangzásba hozza”.²⁷ Jhering hatása alatt jutott el a teleológikus jogfelfogáshoz, melynek révén a magyar jogtudományban az akkoriban kibontakozó érdekkutató jogtudomány előhírnökévé vált, ugyanakkor – s ebben is hasonlóság mutatkozik egykori mesterével – nem lehet azt állítani, hogy az *Interessenjurisprudenz* megalapítója lett volna a hazai jogtudományban. Egész munkásságát, azon belül jogbölcseleti indíttatású törekvéseit tekintve megállapíthatjuk, hogy mindenképpen túllépett egykori mesterén, aki alapvetően a fogalmi jogtudomány valós élettől elrugaskodott nézőpontját és módszertanát kritizálta, de kevés támpontot adott a jogszemlélet tényleges megújulásának mikéntjére. Ebből adódóan csatlakozott az „új-szerű általános jogdogmatika”²⁸, más helyütt „új dogmatika irányaként”, illetve – a jogbölcseletet az egyes tételes jogtudományok „általános részével” azonosító Adolf Merkel *Juristische Enzyklopädie* (1885) című művére utalással – „minden jogtudomány koronájának” tekintett „általános jogtanként” (allgemeine Rechtslehre)²⁹ emlegetett felfogáshoz, mely a „formalisztikus” és „teleológiai” („utilitárius”) irányok küzdelméből, azok szintéziseként formálódott.³⁰ Az új felfogás – Szászy-Schwarz véleménye szerint – abban különbözik a „rég” dogmatikától, hogy „gyakorlatibb”, „exaktabb” és „egyetemesebb”, mint a negyedszázaddal korábban uralkodó felfogás.³¹ Sőt az is megállapítható, hogy ez az irányzat igyekezett először tudományos igénnyel, tudatosan szembenézni jogi ontológiai és módszertani problémákkal.

Ez az új jogtudomány – miként Szászy-Schwarz fogalmaz – „céltudomány” („céljurisprudencia”), amelynek fő kérdése, hogy mi a jog célja. Az új irányzat alapjait Jhering rakta le, nélküle ez a megújulás elképzelhetetlen lett volna. Az új „norma-elmélet első tudatos kifejtését” azonban August Thon *Rechtsnorm und subjectives Recht* (1878) című művében véli fölismerni, mely rávilágított a Jhering-féle céltudomány hiányosságaira és nyilvánvalóvá tette, hogy a „formalisztikus” és „teleológiai” felfogások egymást valójában kiegészítik. Jhering kritikájaként fogalmazza meg az egykori tanítvány, hogy a mester által gúnyosan „fogalmi jogtudománynak” nevezett dogmatikus irányt indokolatlan teljes mértékben elvetni: „A jogtudomány bizonyos mértékig mindig »Begriffsjurisprudenz« lesz, mert végre is, egyetlen tudomány sem más, mint fogalmak foglalata. A ténybeli jelenségekből fogalmakat alkotni és e fogalmak egymás-

²⁷ SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. Athenaeum. Budapest, 1911. 149. p.

²⁸ Érdemes felhívni a figyelmet *Jog és közjog* című 1905-ben megjelent írásában alkalmazott fogalomhasználatra, ahol Szászy-Schwarz talán először a magyar jogi terminológiában alkalmazza az „általános jogdogmatika” terminust: „... ami általános érvényű a jogtanban, az ne a jogágazatok egyikében vagy másikában, hanem abban a disciplinában találna helyet, mely a jogágazatok közösségeit foglalja magában: az általános jogdogmatikában.” (SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Jog és közjog*. Jogállam. IV. évf. /1905/ 24. p.)

²⁹ Finkey Ferenc 1908-as elméletörténeti monográfiájában „általános jogtudományi iskolaként” említi meg és mutatja be a tételes jog általános jellegű fogalmainak és elveinek feltárásán munkálkodó Merkel fémjelzte irányzatot. Vö. FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. 317–329. p.

Moór Gyula 1923-as jogfilozófiai „bevezetésében” a jogbölcseleti irányzatok tematikus (analitikus) áttekintésekor megkülönbözteti a „tételes jogi fogalmakat továbbképző jogászati vagy általános jogtani jogfilozófiai”. (Vö.: MOÓR Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Filozófiai Könyvtár III. Pfeifer. Budapest, 1923. 54. p.)

³⁰ Vö. SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. 108. p.

³¹ Uo. 109. p.

hoz való viszonyát felismerni – ez minden tudomány feladata.”³² Sőt Thon művében fölfedezi és helyeslőleg idézi a jheringi érvekre rímelő gondolatokat, mint például azt, hogy „minden jogparancs egy bizonyos érdek előmozdítását célozza”, vagy „joga [...] csak annak van, akinek valamely érdeke nemcsak védve van állami norma által, hanem akinek a normasértés esetére igénye is van a szankció megvalósítására.”³³

A jogszabály lényegéről és működési hatásmechanizmusáról szóló téziseit *A jogi helyzetek* című 1907-ben megjelent írásában foglalja össze, melyet fél évtizeddel később *Parerga* című tanulmánykötetében ismételtén közzétett.³⁴ Az eredetileg Thonnak tulajdonítható tételek alkotó továbbfejlesztésével találkozhatunk a tanulmányban. Szász-Schwarz kiindulópontja szerint a jogviszony keretében az érintett (érdekel) felek bizonyos „jogi helyzetekben” vannak. E jogi helyzetek ötfélék lehetnek: 1. „tárgyi védettség”; 2. „alanyi jog”; 3. „hatalmasság”; 4. „szabadosság”; 5. „várományosság” helyzete. A tárgyi védettség helyzete abból áll, hogy fennáll valamilyen „parancs vagy tilalom, mely valamely érdek javára szól”. A jogrend parancsait vagy tilalmait mindig valamilyen érdek támogatásának céljából bocsátja ki.³⁵ Az alanyi jog helyzetének értelme, hogy „a jogosított érdekében valakihez (a kötelezethez) parancs vagy tilalom van intézve, egyúttal [...] ha a kötelezett e parancsnak vagy tilalomnak eleget nem tenne, a jogosítottnak bizonyos hatalmasság vagy szabadosság van megadva, oly célból, hogy a sértett parancs vagy tilalom célját saját akaratával megvalósíthassa.”³⁶ A hatalmasság helyzete azt jelenti, hogy „a jog rendeli, hogy valakinek (a hatalmasnak) bizonyos magatartása esetére bizonyos joghatás álljon elő azaz: egy védettség, alanyi jog, hatalmaság, szabadosság, várományosság létrejöjjön, változzon, vagy szűnjön meg.” A jogrend e jogi hatást a hatalmas magatartásától, pontosabban akaratától teszi függővé.³⁷ A szabadosság helyzete nem más, mint hogy valakinek „bizonyos magatartás nincs megtiltva, vagyis [...] neki meg van engedve.”³⁸ És végül a várományosság helyzete abban áll, hogy ha az előző jogi helyzetek valamely tényállása részben már megvalósult, „kilátás nyílik az illető jogi helyzet előállítására”, vagyis a tényállás még hiányzó részeinek a megvalósulására.³⁹

Szász-Schwarz szerint az alanyi jog a legösszetettebb helyzet, hiszen az alanyi jog létrejötte esetében a jogosult máris „tárgyilag védve” van egy javára szóló parancs vagy tilalom által, s „várománya” is van arra, hogy a parancs vagy tilalom megszegése esetén „hatalmasságot vagy szabadosságot” nyerjen a jogsértés „helyreütése” céljából.⁴⁰ Úgy véli, az általa analitikusan elemzett joghelyzetek „kimerítik a jogszabály minden képzelhető hatását”, így ezáltal elkülöníthetőnek véli az egyes joghelyzetek kapcsán felmerülő dogmatikai félreértéseket, mely „a jog minden ágának hasznára válnék”.⁴¹

Az általa preferált új jogelmélet már csak neve szerint „dogmatika”, valójában úgy tekint a jogra, mint „emberi szükségletekre mért és ember alkotta célszerű parancsok

³² Uo. 155. p.

³³ Uo. 156–157. p.

³⁴ SCHWARZ Gusztáv: *A jogi helyzetek*. Jogállam, VI. évf. (1907) 10. füz. 733–755. p. (Ugyanaz: SZÁSZ-SCHWARZ Gusztáv: *Parerga. Vegyes jogi dolgozatok*. Athenaeum. Budapest, 1912. 389–412. p.)

³⁵ SCHWARZ Gusztáv: *A jogi helyzetek*. 738. p.

³⁶ Uo. 741. p.

³⁷ Uo. 746. p.

³⁸ Uo. 751. p.

³⁹ Uo. 753. p.

⁴⁰ Uo. 741. p.

⁴¹ Uo. 755. p.

rendszerére”.⁴² A cél, a jogi parancs és az érdek viszonyáról megállapítja, hogy „[a]z cél, amelyből a jogrend a maga parancsait vagy tilalmait kibocsátja, mindig valamely érdek támogatása, gyámolítása, kielégítése.”⁴³ Szászy-Schwarz szerint a jogbölcselet nem éri be többé azzal, hogy a „tételes jognak praktikus okait keresse”, ezt a munkát a jogtörténet megfelelően elvégzi. Figyelmét a jövő feladataira koncentrálja, és annak megoldásához vezető eszközöket kutatja. Ebből adódik a törvényhozás feladatainak előtérbe kerülése, ami nem lehet más, mint – a neokantiánus jogfilozófia atyjának tekintett Stammlertől átvett fogalmat alkalmazva – a „helyes jog” megalkotása, mely az „eredményes társas összeműködés célját szolgálja”. Ez a „helyes jog” Szászy-Schwarz szerint igazában a „célszerinti jog”, vagyis a kitűzött cél eléréséhez megfelelő jog.⁴⁴ De nemcsak a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás terén is e szempontnak kell szerepet játszania. A törvény és bíró viszonyában az új tan „szabadabb állást” biztosít az ítélkező bírónak. A joghézag problémájának az áthidalása kapcsán nem megy el a kortárs – megfogalmazása szerint – „lármás hatású” szabadjogi iskola által feltételezett szabad jogtalálásig, hanem helyette a „bírói belátásra” bízza a jog helyes céljának felismerését. De a cél-gondolat köszön vissza a jogrendszer-tagozódás alapelvének meghatározásában is. Szászy-Schwarz a közjog-magánjog kategória pár értelmezésekor „állami célról” és „magáncélról” beszél, melyek mögött az állam-, illetve a magánérdek motiváló hatása húzódik meg.⁴⁵

Szászy-Schwarz a jövő jogbölcseletének fejlődési útját abban látja, hogy az „egyes jogtudományi szakoknak” a jogtudomány „közös igazságait” kell kutatnia. Ennek pedig az a következménye – írja 1908-ban –, hogy „egész fejezeteket kell kiemelnünk az egyes jogszakokból [tételes jogtudományok – Sz. J.] és mint általános érvényűeket az általános jogtanba beállítanunk, mely ilyenképpen az összes jogszakok általános részévé válik.”⁴⁶ Ennek az előmunkálatai a 19. század végén elkezdődtek, de az általános jogtan végleges felépítése még – miként Szászy-Schwarz fogalmaz – „mesterére vár”: „Aki e feladattal meg fog bírkózni, annak keze alatt a jogelmélet arculata meg fog változni: az a szerep, amelyet a lefolyt században a pandektatan játszott a huszadik században az általános jogtannak fog jutni.”⁴⁷

Szászy-Schwarz hivatkozott „jogszabálytana” az 1912-ben megjelent *Parerga* című – több mint félezer oldalas – tanulmánykötetének első írása, melyben alapvetően az új jogtudomány „formalisztikus” elemeivel szembesülhetünk.⁴⁸ Az e helyütt először megjelent majdnem százoldalas tanulmányában a jogot mint „állami parancsot” mutatja be.⁴⁹ Fontosnak véli, hogy a „jogelmélet” a jog fogalmi elemzéséből induljon ki, s hasonlóan Somlóhoz analitikus elemzés útján juthatunk el a (tárgyi) jog „predikátumaihoz”, mint például a „jogi helyzet”, a „jogviszony”, az „alanyi jog”, a „jogalany”, a

⁴² SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. 113. p.

⁴³ SCHWARZ Gusztáv: *A jogi helyzetek*. 738. p.

⁴⁴ SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. 125. p.

⁴⁵ SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *A jogszabály tana*. In: Szászy-Schwarz Gusztáv: *Parerga*. 34–40. p.

⁴⁶ SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. 262. p.

⁴⁷ Uo. (Érdemes e helyen utalni az általános jogtan fejlődés- és hatástörténetét feldolgozó kiváló monográfiára: Andreas FUNKE: *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtslehre um 1900*. Mohr Siebeck. Tübingen, 2004.)

⁴⁸ SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *A jogszabály tana*. In: Szászy-Schwarz Gusztáv: *Parerga*. 1–97. p.

⁴⁹ Uo. 3. p. [„Jog csak az államban létezik, és minden parancs, melyet az állam felállít, vagy magáévá tesz, ezáltal joggá lesz.” (Uo. 4. p.)]

„jogtárgy” és „igény” fogalmihoz, azaz „egy absztrakció absztrakcióihoz”.⁵⁰ Tanulmányában részletesen foglalkozik normatani kérdésekkel, továbbá a jogrendszer tagozódását befolyásoló szempontokkal, a hatály problematikájával, a szokásjog és törvényi jog fogalmi tisztázásával és az általános jogdogmatika vizsgálódási területeivel. Utóbbi részletezésképpen – félretolva az „új dogmatika” jellemzéseként hangoztatott szempontokat – Jhering korai korszakára jellemző jogdogmatikai műveletekről ír. Vélhetően az itt részletesen kifejtett – a „jogszabály tudományos feldolgozásának” nevezett – téziseket az európai szociológiai jogi gondolkodásban ekkoriban reneszánszát élő, alkalmanként túlzó teleológikus módszer ellensúlyozásának is tekinthetjük. Hivatkozásaiiban Jhering, Merkel, Thon, Bergbohm, Binding, Bierling, Laband, Jellinek, Stammler – általában korábban is citált – műveire utal, melyek jól jelzik elméleti orientációját.

A dualizmus kori Magyarország – Moór Gyula szerinti – „egyik legkitűnőbb jogásza” és „hírneves ügyvédje” volt Kunz Jenő (1844–1926)⁵¹, aki előszeretettel publikált társadalomelméleti és jogbölcseleti tárgyú műveket – melynek eredményeképpen az Akadémia 1903-ban levelező tagjainak sorába választotta –, fontos láncszemet képez a hazai jogpozitivizmus és az elmúlt századfordulót követő évtized vége felé megjelenő neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás között. Számos kisebb jelentőségű írásán kívül három, monografikus jellegű munkája érdemel említést, melyekben – Moór szerint – a jogbölcselet két legfontosabb kérdésével, a jog fogalmi definiálásának (jogi alaptan) és a helyes jog (jogi érték) meghatározásának problémáival foglalkozik. Sőt *A munka*⁵² című 1901-ben megjelent legerjedelmesebb társadalombölcseleti tárgyú monográfiájában a jog társadalmi eredetét és szerepét tárgyaló – moóri értelemben vett – elméleti jogszociológiai megközelítést is olvashatunk. Könyvének kilencedik, záró fejezete kifejezetten a jog, mint viselkedési szabály kérdését tárgyalja, mely az emberi munkavégzés „egyik nagy terméke”, vagy másképpen a „társadalom nélkülözhetetlen munkaeszközeként” funkcionál. A jog ebben az értelmezésben a társadalomban meghatározó tiszta „hatalmi szervezetek” és a magas erkölcsi fejlettséget feltételező „szabad szervezetek” közötti kompromisszum eredményeként alkotott viselkedési szabályként jelenik meg, mely az önkényes hatalmat korlátozza és az anarchiával fenyegető szabadságot szabályozza, mérsékeli.⁵³ A jog, mint a „külsőleg helyes” és egyben „szabályszerű” viselkedés intézménye egyaránt kényszerítő erővel lép fel a társadalom „meghódolt tagjai” és annak uraival szemben.⁵⁴ A joguralom ekképp való interpretálása a századforduló táján gyakori jelenség volt. E megállapításon túl a könyv érdemeként emeli ki Somló Bódog – mint egykori recenziens – Kunz azon tételét, mely szerint a jog úgy keletkezésében, mint érvényesülésében az erkölcsre szorul.⁵⁵

Kifejezett jogbölcseleti tárgyú művei közül *A jog*⁵⁶ című 1908-ban megjelent kismonográfiájában a „legelső jogászai alapfogalmat” teszi beható elemzés tárgyává. A jog

⁵⁰ Uo. 6. p.

⁵¹ MOÓR Gyula: *Kunz Jenő 1. tag emlékezete*. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XXII. köt. 4. sz. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1934. (Kunz legfontosabb műveinek vázlatos bemutatását lásd: FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*... 439–442. p.)

⁵² KUNZ Jenő: *A munka. Tanulmány*. Kilián. Budapest, 1901. (A műről elismerő kritikát írt Somló Bódog. Vö. SOMLÓ Bódog: *A munka*. Athenaeum, II. évf. /1901/ 6. sz. 448–451. p.)

⁵³ Uo. 359. p.

⁵⁴ Uo. 374. p.

⁵⁵ „[...] minden társadalomnak szüksége van az erkölcsnek bizonyos mennyiségére, mert ez képezi az archimedesi pontot, mely nélkül a legtökéletesebben szerkesztett jogi gépezet is tehetetlen.” (Uo. 377. p.)

⁵⁶ KUNZ Jenő: *A jog*. Athenaeum. Budapest, 1908.

„mivoltának” megismerésére – Pulszky fő műve (1885) és a neokantiánus Somló „jogi alaptana” (1917) közötti időszak három évtizedében – tett kísérletek közül az egyik legjelentősebb vállalkozás fűződik a nevéhez a hazai jogirodalomban. Az elfeledettné tekinthető értekezésben a szerző Bierling, Bergbohm, Jhering, Stammler írásaira hivatkozva veszi górcső alá a jog fogalmi definiálásának problémáit. A névsorból kitűnik, hogy alapvetően a német fogalmi jogtudomány (Begriffsjurisprudenz) klasszikusaira támaszkodik, de letagadhatatlan az ez idő tájt szárnyait bontogató neokantiánus jogfilozófia „atyjának” tekinthető stammleri jogfogalom hatása, és találkozhatunk például a neohegeliánus Joseph Kohler gondolataira való utalással is. Kunz megfogalmazása alapján a legközvetlenebb tapasztalat szerint a jog „kötelező és kényszerítő [...] cselekvési, viselkedési parancs.”⁵⁷ A jog kapcsán megfogalmazódó első benyomás nagyon általános definícióhoz vezet, hiszen ez a meghatározás más cselekvési parancsokra is ráillik, így az etikai, a vallási normákra, a babona, a közvélemény, a szokás, a közérkölc előírásaira, a hatalmaskodó, vagy éppen a fegyveres útonálló parancsára. A neokantiánus vizsgálódásban is előszeretettel használt módon hasonlítja össze a jogi és – a már említett – egyéb parancs-típusokat, azzal a céllal, hogy végső soron a jogról minél hitelesebb, pontosabb képet, fogalmat alkothasson. A jogot minden mástól megkülönböztető tulajdonságainak feltárásában legrészletesebben az „autonóm etikai parancssal”, mint az „önmagában helyesről való meggyőződéssel”⁵⁸, aztán a cselekvő felett álló autoritás diktálta dogmaszerű parancssal, a „heteronom etikai parancssal”⁵⁹, illetve a jog számára elsődrendű kihívást jelentő igazságossággal⁶⁰ hasonlítja össze.

Kunz a jogot egyrészt a hatalom, másrészt az erkölcs dimenziójában próbálja meghatározni. Kiindulópontként megállapítja, hogy „a jogi parancs alapja és irányítója a jogalkotó saját etikai parancsa.”⁶¹ Ezt nevezi a jog „belső kellékének”, melyben megfogalmazódik a parancs belső volta, azaz „összhangzása a jogalkotó hatalom lelkületét átható autonóm vagy heteronom etikai parancssal.”⁶² A jogi parancs megkülönböztető sajátosságai közül a parancs „külső kellékeként” említi az „erőhatalmi kényszert”, vagy másképpen fizikai kényszert, mely „megfenyegetés mechanikus kényszerrel, vagy ily úton végrehajtandó büntetésekkel, illetve a mechanikai kényszer tényleges foganatba vétele.”⁶³ E két konstitutív elem együttese adja a jog valódi énjét, melyben a tisztán morális és kényszer-hatalmi szempontok egyaránt jelen vannak. Mindazonáltal a jogot a kényszerítő hatalomtól származtatja – hiszen „nincs jog önmagában, kényszer-hatalommal rendelkező emberi akarat és cselekvés nélkül”⁶⁴ – élesen szembehelyezkedik mindenfajta természetjogi és észjogi felfogással és egyértelműen a jogi pozitivizmus álláspontját foglalja el. Továbbá, mivel a jogban rejlő hatalmi elemet hangsúlyozza, vagyis a jog mögött „egy kényszer-erőt szolgáltató uralmi köteléket”⁶⁵ lát, sikerül a jogot a konvencionális szabályoktól, továbbá a vallási és különösen az erkölcsi parancsoktól elhatárolnia. A jog és erkölcs között fennálló legalapvetőbb különbséget a jog hatalmi-kényszerítő jellegéből vezeti le. Kunz aprólékos elemzése szerint a jog sokkal

⁵⁷ Uo. 7. p.

⁵⁸ Uo. 8–32. p.

⁵⁹ Uo. 32–35. p.

⁶⁰ Uo. 38–42. p.

⁶¹ Uo. 40. p.

⁶² Uo. 44. p.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo. 42. p.

⁶⁵ Uo. 59. p.

nehézkesebb, tehetetlenebb, „tompáblátású”, korlátozottabb téren érvényesülő és durvább eszközökkel dolgozó szabály, mint az erkölcs.⁶⁶ Könyve utolsó oldalán fogalmazza meg a jog „főerényét”: „Mind amellet nagyszerű társadalmi intézmény a jog, melyet a kultúrának szellemi és erkölcsi erői évezredes munka árán nagy tökélyre vittek. A jog nem orvosolhatja a társadalom minden baját; erre még az ethikai parancs sem képes [...] Mindenesetre főerénye a jognak, hogy hasonló a chirurgus késéhez, mely ha ügyes kéz vezeti, akkor is segít, mikor a többi társadalmi gyógyszerek hatálytalanok maradtak.”⁶⁷

Akadémiai székfoglaló értekezését a korabeli jogbölcseleti irodalmat foglalkoztató másik alapkérdés elemzésének, a jog helyességének szenteli. *Az igazságos jog*⁶⁸ című 1904-ben megjelent terjedelmes írásában állítja vizsgálódásának középpontjába a századfordulón Stammler által exponált problémát, amit később *A jog* című könyvében még több vonatkozásban kiegészített. Kiindulópontként megállapítja, hogy a modern, „uralkodó” megközelítések szakítanak a természet- és észjogi előzményekkel. Álláspontja szerint a jog „természetét” a tételes jog vizsgálatával lehet elérni⁶⁹ – ennyiben is igazolt Kunz jogkoncepcióját a „modern tételes jogbölcseleti iskolához” sorolni –, azonban „a tételes jog megbírálnak, a joggal szemben bizonyos követelések támaszthatók, »értéke vagy értéktelensége« felett ítélkezhetünk.” Ez a nézet feltételezi, hogy „vannak felsőbb rendű szabályok, melyek a jog minősége fölött való bíráskodást irányítják, a jogot igazságossá vagy nem igazságossá teszik, tehát a jognak mintegy jogát képezik.”⁷⁰ A jog számára – szemben a 20. század elején sokak, így például Somló, vagy később Moór által favorizált erkölcsi helyesség gondolatával – az igazságosság klasszikusnak nevezhető mércéjét említi meg. Szabatosabbnak tartja ha nem helyes jogról, hanem igazságos jogról beszélünk.⁷¹

A jogpozitívizmus hegemon szerepbe jutásával egy időben a jogbölcselet művelésében jelentős változás tanúi lehetünk. A 19. század végén, a 20. század elején következett be a jog- és állambölcselet néven – a korszak hazai jogbölcselei által mindaddig egységes tudományos diszciplínaként – számon tartott tudományterület szétválása, melynek előzményei persze korábbra is visszanyúlhatnak. Míg a természetjogi (észjogi) kézikönyvekben a jogbölcseleti kérdések tárgyalása mellett – bár jóval kisebb terjedelemben – jelen voltak az állam és jog kapcsolatára, illetve kimondottan az állam működésének bemutatására vonatkozó fejtegetések, addig elsősorban a jogpozitívista megközelítés hozta magával az állambölcselet, később politika néven művelt és oktatott diszciplína létrejöttét. Az elmúlt századfordulón ennek legkézenfekvőbb jele – az „általános jogtannal” (allgemeine Rechtslehre) párhuzamosan kialakult – Jellinek-féle „általános államtan” (allgemeine Staatslehre) tudományának az elterjedése volt, mely hazánkban is hamar követőkre talált. Ez a folyamat vezetett el a 20. század elején Magyarországon

⁶⁶ Uo. 66. p.

⁶⁷ Uo. 74. p.

⁶⁸ KUNZ Jenő: *Az igazságos jog*. Székfoglaló értekezés. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1904.

⁶⁹ Uo. 10–28. p.

⁷⁰ Uo. 8–9. p.

⁷¹ Érdemes utalni egy lábjegyzetben olvasható utalásra, melyben STAMMLER két évvel korábban, 1902-ben megjelent *Die Lehre von dem richtigen Recht* [A helyes jog tana] című vastkos monográfiája fogalomhasználatát kommentálja: „Ő ugyan rendszerint a »helyes jogról« beszél, de nyilván azt a jogot érti, melyet igazságosnak is nevezhetünk.” (Uo. 9. p.)

oda, hogy a jogbölcselet kizárólag a jog legáltalánosabb tudományaként vált „végleg” önálló tudományterületté. A neokantiánus paradigma mentén gondolkodó jogfilozófusaink pedig jórészt szakítottak az állambölcseleti vonatkozások vizsgálatával. Utóbbi kérdések a „politika” nevű diszciplína keretében kerültek művelésre és a jogászképzésben stúdium formájában oktatják.

JÓZSEF SZABADFALVI

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER
„POSITIVISTISCH-RECHTSPHILOSOPHISCHEN SCHULE”
IN UNGARN

(Zusammenfassung)

Das letzte Drittel des 19. Jahrhunderts und die ersten Jahrzehnte des 20. Saeculums war der Zeitraum, in dem die ungarische Kultur und das Geistesleben, und vor allem die verschiedenen Wissenschaftsgebieten einen sehr intensiven Aufschwung erlebt haben. Der rasche Aufbau des modernen ungarischen Staates und die damit verbundenen Kodifikationsarbeiten haben zum ersten wirklichen Aufblühen der ungarischen Rechtswissenschaft geführt. Seit den '70-er Jahren des 19. Jahrhunderts wurde – anpassend den europäischen rechtswissenschaftlichen Tendenzen – das Rechtspositivismus (besonders die allgemeine Rechtslehre) auch in Ungarn die vorherrschende Richtung. In vorliegender Studie versucht der Verfasser die wichtigsten Rechtstheoretiker der Epoche (Ágost Pulszky, Ferenc Finkey, Gusztáv Szászy-Schwarz, Jenő Kunz) und ihre wissenschaftlichen Bestrebungen vorzustellen.